

Ηθική και πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη

Ελένη Λεοντσίνη

Αριστοτέλους, Πολιτικά, I (1-3)

Η πόλη είναι η υψηλότερη μορφή κοινωνίας

Επειδή βλέπουμε ότι κάθε πόλη αποτελεί μια μορφή κοινωνίας και ότι κάθε κοινωνία έχει συσταθεί αποσκοπώντας σε κάποιο αγαθό (διότι όλοι οι άνθρωποι ό,τι κάνουν το κάνουν για να κατακτήσουν αυτό που τους φαίνεται αγαθό), είναι φανερό ότι όλες οι κοινωνίες αποσκοπούν βεβαίως σε κάποιο αγαθό, η κοινωνία όμως που είναι η πιο σημαντική απ' όλες και που εμπεριέχει όλες τις άλλες είναι αυτή που κατεξοχήν επιδιώκει το αγαθό, και μάλιστα το πιο σημαντικό. Και αυτή είναι η καλούμενη πόλη και πολιτική κοινωνία. (...) Η πόλη δεν είναι λοιπόν τίποτε άλλο παρά η τέλεια κοινωνία που αποτελείται από περισσότερες κώμες και διαθέτει, μπορούμε να πούμε, τη μέγιστη δυνατή αυτάρκεια· συγκροτήθηκε βεβαίως για την εξασφάλιση των αναγκών για τη ζωή προϋποθέσεων, όμως υπάρχει χάριν της ευδαιμονίας. Γι' αυτό κάθε πόλη είναι μια φυσική πραγματικότητα, εφόσον αυτό ισχύει και για τις πρώτες μορφές κοινωνίας. Διότι αυτή συνιστά γι' αυτές τον σκοπό τους και η φύση είναι σκοπός. Διότι ό,τι είναι το κάθε πράγμα, αφού ολοκληρωθεί η ανάπτυξή του, αυτό λέμε ότι είναι η φύση του, όπως π.χ. του ανθρώπου, του ίππου, της οικίας. (Πολιτικά, Α, 1, 1252a1-7 και Α, 2, 1252b 27-1252b34)

Ἐπειδὴ πᾶσαν πόλιν ὀρῶμεν κοινωνίαν τινὰ οὖσαν καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἔνεκεν συνεστηκυῖαν (τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες), δῆλον ὡς πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται, μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἢ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας. Αὕτη δ' ἐστὶν ἡ καλουμένη πόλις καὶ ἡ κοινωνία ἢ πολιτική. (Πολιτικά, Α, 1, 1252a 1-7)

Ἡ δ' ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις, ἤδη πᾶσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐτάρκειας ὡς ἔπος εἰπεῖν, γινομένη μὲν τοῦ ζῆν ἔνεκεν, οὖσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν. Διὸ πᾶσα πόλις φύσει ἔστιν, εἴπερ καὶ αἱ πρῶται κοινωναίαι. Τέλος γὰρ αὕτη ἐκείνων, ἢ δὲ φύσις τέλος ἐστὶν· οἶον γὰρ ἕκαστόν ἐστι τῆς γενέσεως τελεσθείσης, ταύτην φασὲν τὴν φύσιν εἶναι ἑκάστου, ὥσπερ ἀνθρώπου ἵππου καὶ οἰκίας. Ἔτι τὸ οὖ ἔνεκα καὶ τὸ τέλος βέλτιστον· ἢ δ' αὐτάρκεια καὶ τέλος καὶ βέλτιστον. (Πολιτικά, 2, 1252b 27-1253a 1)

(2) Η συγκρότηση της πόλης

Από τις δύο λοιπόν αυτές μορφές κοινωνίας (ενν. άνδρα-γυναίκα και δουλοκτήτη-δούλου) προέκυψε κατά πρώτον η οικογένεια, και ορθώς ο Ησίοδος είπε στο ποίημά του «πρώτα απ' όλα η οικία και η γυναίκα και το βόδι που σέρνει το άροτρο». Διότι στους φτωχούς το βόδι παίρνει τη θέση του δούλου. Η κοινωνία λοιπόν που συγκροτήθηκε κατά ένα φυσικό τρόπο για να καλύπτει τις καθημερινές βιοτικές ανάγκες του ανθρώπου είναι η οικογένεια.

Τα μέλη αυτής της οικογένειας ο Χαρώνδας τα ονομάζει ομόσιτα, ενώ ο Επιμενίδης ο κρητικός ομοτράπεζα. Η μορφή κοινωνίας που πρώτη συγκροτήθηκε από τη συνένωση περισσότερων οικογενειών για να καλύψει υπερκαθημερινές ανάγκες του ανθρώπου είναι η κώμη. Ο φυσικός χαρακτήρας της κώμης φαίνεται να έγκειται κατεξοχήν στο γεγονός ότι αποτελεί προέκταση της οικογένειας. Και γι' αυτό ορισμένοι ονομάζουν τα μέλη της κώμης ομογάλακτα, παιδιά και παιδιά των παιδιών. (Πολιτικά, Α, 1, 1252b 5-18)

(3) Η πόλη είναι μια φυσική πραγματικότητα

Απ' αυτά συνάγεται ότι η πόλη αποτελεί μια φυσική πραγματικότητα και ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του ζώο πολιτικό, και ότι αυτός που εξαιτίας της φύσης του και όχι εξαιτίας των περιστάσεων ζει εκτός πόλεως είναι είτε φαύλος είτε κάτι καλύτερο από άνθρωπος, όπως ακριβώς είναι και εκείνος που αποδοκιμάστηκε από τον Όμηρο: ο άνθρωπος χωρίς συγγενικούς δεσμούς, χωρίς νομικές δεσμεύσεις και χωρίς σπίτι. (...) Ότι λοιπόν η πόλη είναι μια φυσική πραγματικότητα και πιο σημαντική από το κάθε άτομο είναι φανερό. Διότι, εάν το άτομο δεν είναι αυτόαρκες, όταν αποκοπεί από την πόλη, θα βρεθεί στην ίδια μοίρα που βρίσκονται τα άλλα μέρη εν σχέσει προς το όλον, και εκείνος που δεν μπορεί να είναι μέλος μιας κοινωνίας ή λόγω της αυτόαρκειάς του δεν την χρειάζεται την κοινωνία, αυτός δεν είναι μέρος της πόλεως και είναι κατά συνέπεια είτε θηρίο είτε θεός. Όλων λοιπόν των ανθρώπων η ορμή προς μία τέτοια κοινωνία ανάγεται στην ίδια τους τη φύση, και εκείνος που πρώτος συγκρότησε μια τέτοια κοινωνία είναι πρωτουργός μέγιστων αγαθών. (Πολιτικά, Α, 3, 1252b 27- 1253a 5 και Α, 3, 1252a 25-1253a 31)

ἐκ τούτων οὖν φανερόν ὅτι τῶν φύσει ἢ πόλις ἐστί, καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῶον, καὶ ὁ ἄπολις διὰ φύσιν καὶ οὐ διὰ τύχην ἤτοι φαῦλός ἐστιν, ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος· ὥσπερ καὶ ὁ ὑφ' Ὀμήρου λαιδορηθεὶς «ἀφρήτωρ ἀθέμιστος ἀνέστιος». (Πολιτικά, Α, 3, 1252b 27- 1253a 5)

Ὅτι μὲν οὖν ἢ πόλις καὶ φύσει καὶ πρότερον ἢ ἕκαστος, δῆλον· εἰ γὰρ μὴ αυτόαρκης ἕκαστος χωρισθεὶς, ὁμοίως τοῖς ἄλλοις μέρεσιν ἔξει πρὸς τὰ ὅλον, ὁ δὲ μὴ δυνάμενος κοινωνεῖν ἢ μηδὲν δεόμενος δι' αυτόαρκειαν οὐθὲν μέρος πόλεως, ὥστε ἢ θηρίον ἢ θεός. Φύσει μὲν οὖν ἢ ὁρμὴ ἐν πᾶσιν ἐπὶ τὴν τοιαύτην κοινωνίαν· ὁ δὲ πρῶτος συστήσας μεγίστων ἀγαθῶν αἴτιος. Ὡσπερ γὰρ καὶ τελεωθεὶς βέλτιστον τῶν ζῶων ἄνθρωπος ἐστί, οὕτω καὶ χωρισθεὶς νόμου καὶ δίκης χεῖριστον πάντων. (Πολιτικά, Α, 3, 1252a 25-1253a 31)

(4) Διαφορά και υπεροχή του ανθρώπου από τα άλλα ζώα

Ὅτι λοιπόν ο άνθρωπος είναι ζώο κοινωνικό περισσότερο από τη μέλισσα και κάθε άλλο αγελαίο ζώο είναι φανερό. Διότι η φύση, κατά τη γνώμη μας, δεν κάνει τίποτα άσκοπα. Και απ' όλα τα ζώα μόνον ο άνθρωπος έχει το χάρισμα του έναρθρου λόγου. Ο άναρθρος λόγος φανερώνει το λυπηρό και το ηδονικό. Γι' αυτό τον διαθέτουν και τα άλλα ζώα (αυτή είναι η δυνατότητα της φύσης τους, να έχουν δηλαδή την αίσθηση του λυπηρού και του ηδονικού και αυτά τα συναισθήματα να τα δηλώνουν το ένα στο άλλο). Όμως ο έναρθρος λόγος υπάρχει για να εκφράσει το συμφέρον και το βλαβερό και συνακόλουθα το δίκαιο και το άδικο επίσης.

Διότι αυτό είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα του ανθρώπου εν σχέσει με τα άλλα ζώα, δηλαδή αυτός μόνο να αντιλαμβάνεται τι είναι καλό και τι κακό, τι δίκαιο και τι άδικο και τα άλλα. Και η συμμετοχή-κοινωνία σ' αυτά θεμελιώνει την οικία και την πόλη. Σύμφωνα με τη φύση των πραγμάτων η πόλη είναι πιο σημαντική από την οικία και τον καθένα από μας. (Πολιτικά, Α, 3, 1253a 7-19)

(5) Ο άνθρωπος είναι το χειρότερο ζώο όταν ζει χωρίς νόμους

Διότι, όπως ο άνθρωπος, όταν πετύχει την πλήρη ηθικοπολιτική του ανάπτυξη, είναι το τελειότερο ζώο, έτσι είναι το χειρότερο απ' όλα, όταν ζει χωρίς νόμους και σύστημα απονομής δικαιοσύνης. Η χειρότερη μορφή αδικίας είναι βεβαίως εκείνη που διαθέτει όπλα, και ο άνθρωπος γεννιέται έχοντας ως όπλα τις δυνατότητές του για διανοητικές και ηθικές αρετές. Αυτά όμως μπορεί να τα χρησιμοποιήσει κατεξοχήν και για αντίθετους σκοπούς. Γι' αυτό ο άνθρωπος χωρίς αρετή είναι το πιο ανόσιο και άγριο ζώο και σχετικά με τις σαρκικές και γαστριμαργικές απολαύσεις το χειρότερο απ' όλα. Αντίθετα η δικαιοσύνη συνάπτεται με τους θεσμούς της πολιτικής κοινωνίας. Διότι το σύστημα απονομής δικαιοσύνης είναι η τάξη της πολιτικής κοινωνίας και η δικαιοσύνη είναι απόφαση περί του δικαίου. (Πολιτικά, Α, 3, 1253a 31-1253b 39)

(6) «Κοινωνικά ζώα είναι εκείνα που έχουν κάποια κοινή δραστηριότητα, πράγμα που δεν ισχύει για όλα τα αγελαία. Τέτοια είναι ο άνθρωπος, η μέλισσα, η σφίγγα και ο γερανός» (Περί ζώων ιστορία, Ι, 1, 488a 8-10).

(7) «Τούτο δε είναι και το αποκλειστικώς ιδιαίτερο από τα υπόλοιπα όντα γνώρισμα του ανθρώπου, το να έχει μόνος αυτός αντίληψη του αγαθού και του κακού και του δίκαιου και του άδικου και άλλων τέτοιων παρόμοιων – και αυτοί ακριβώς συνενούμενοι δημιουργούν την οικογένεια και την πόλη» (Πολιτικά, Ι, 1, 1253a 15-18).

(8) Η πόλη υπάρχει όταν υπάρχει επικοινωνία

Όπως έχει αποδειχτεί για να συσταθεί μία πόλη δεν αρκούν ούτε η επί το αυτό κατοικία, ούτε το να μην αδικούν αλλήλους, ούτε οι εμπορικές σχέσεις. Αυτά είναι απαραίτητα για να υπάρξει μία πόλη, αλλά και όταν όλα αυτά υπάρξουν δεν υπάρχει η πόλη, αλλά μόνο όταν υπάρξει επικοινωνία και των οικογενειών και των γενών επί σκοπώ ενάρτετου και ευτυχούς βίου, χάριν τέλειας ζωής και αυτάρκους. (Πολιτικά, Γ, 9, 1280b 29-34)

(9) Η κριτική του Thomas Hobbes (1588-1679) στην άποψη του Αριστοτέλη

Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των ανδρών που έγραψαν σχετικά με τις κοινοπολιτείες ή υποθέτουν ή απαιτούν από μας ή μας παρακαλούν να πιστέψουμε ότι ο άνθρωπος είναι ένα πλάσμα γεννημένο να ταιριάζει στην κοινωνία. Οι Έλληνες τον αποκαλούν ζῷον πολιτικόν και πάνω σ' αυτή τη βάση διαμορφώνουν τη θεωρία τους για την πολιτική κοινωνία, λες και για τη διατήρηση της ειρήνης, και τη διακυβέρνηση της ανθρωπότητας, το μόνο πράγμα που είναι απαραίτητο είναι να συμφωνήσουν οι άνθρωποι να συνάψουν ορισμένες συμφωνίες και καταστάσεις μεταξύ τους, τις οποίες οι ίδιοι θα πρέπει στη συνέχεια να αποκαλούν νόμους. Αυτό το αξίωμα, παρόλο που γίνεται παραδεκτό από τους περισσότερους, είναι, παρόλα αυτά, βε-

βαιότατα λάθος και είναι ένα λάθος που προκύπτει από την σχεδόν ανύπαρκτη κατανόηση της ανθρώπινης φύσης που έχουμε. Γιατί αυτοί που θα ριζούν μια πιο κοντινή ματιά στις αιτίες λόγω των οποίων οι άνθρωποι πλησιάζουν ο ένας τον άλλο και βρίσκουν ευχαρίστηση ο ένας στην πορεία του άλλου, εύκολα θα διαπιστώσουν ότι αυτό συμβαίνει όχι γιατί από τη φύση δε θα μπορούσε να γίνει αλλιώς, αλλά ότι συμβαίνει τυχαία. Επομένως δεν αναζητούμε από τη φύση μας την κοινωνία αυτή καθ' εαυτή, αλλά επειδή είναι δυνατόν να λάβουμε τιμή ή κέρδος από αυτήν.

(ThomasHobbes, Φιλοσοφικές υποτυπώσεις περί κυβερνήσεως και κοινωνίας, 1651)

Παρόλο που ο Hobbes σπούδασε στην Οξφόρδη, η οποία την εποχή εκείνη ήταν καθαρά αριστοτελική και παρόλο τον θαυμασμό που έτρεφε προς τη Ρητορική του Αριστοτέλη, σ' όλο το έργο του αντιμετωπίζει την αριστοτελική σκέψη με κριτική διάθεση και συχνά με μεγάλη δόση αντιπάθειας. Στο κεφάλαιο XLVI του Λεβιάθαν που έχει τον τίτλο «Περί σκότους προερχομένου από κενή φιλοσοφία και υλικές παραδόσεις» και στο οποίο ασκεί έντονη αρνητική κριτική στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία, λέει χαρακτηριστικά για τον Αριστοτέλη: «Η φυσική φιλοσοφία των σχολών αυτών ήταν περισσότερο ένα όνειρο παρά επιστήμη και διατυπωνόταν σε γλώσσα χωρίς νόημα και σημασία και πιστεύω ότι σχεδόν τίποτα τόσο παράλογο δεν έχει ειπωθεί στη φυσική φιλοσοφία όσο εκείνο που σήμερα ονομάζεται Μεταφυσική του Αριστοτέλη και τίποτε πιο αντίθετο προς τη διακυβέρνηση, όσο πολλά απ' όσα αναφέρονται στα Πολιτικά του ούτε με τόση άγνοια, όσο μεγάλο μέρος από τα Ηθικά του».